

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 801.73(049.32)

*Іван ЗИМОМРЯ,
м. Дрогобич-Ужгород*

ТЕКСТОВА СТРУКТУРА ТА ВЕРИФІКАЦІЯ ЇЇ СМИСЛІВ

Мова мистецтва, у тім числі художнього твору, за аргументованим твердженням французького мислителя Ролана Барта (1915 – 1980), позначена особливою множинністю. Сутність її полівимірності проступає у структурі кодів, які надають мовленнєвим поняттям розмаїтих смислових відтінків. Відтак перед вдумливим і допитливим реципієнтом постає завдання реконструювати й розшифрувати культурний код, закладений творцем у тексті. Така потреба набула загостреного звучання на зламі ХХ – початку ХХІ століть. Адже глобалізаційні зрушення зумовили виникнення ситуації, за якої не тільки близькі, але й протилежні соціально-культурні чинники трансформуються у взаємопов'язані складові певної універсальної системи. Цей ефект посилюється завдяки прискореному поширенню інформації. У свою чергу, підґрунтя естетичного універсуму творить архетипний зв'язок між образами й мотивами, епохами й культурами. Подібність або ж несхожість у зображенні художнього малюнку можна розглядати у світлі «перекодування», що простежується у суб'єктивності оціночних суджень і спостережень критиків. Прояви такого перепрочитання зримі і в українському літературознавстві. Переконливим свідченням цьому є ціла низка студій, автори яких поклали собі за мету по-новому розтлумачити відомі або маловідомі художні явища шляхом осягнення мистецьких моделей того чи іншого письменника. З-поміж таких публікацій, що побачили світ в останнє десятиріччя, варто виокремити монографічні видання Ніли Зборовської («Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури», 2006), Тимофія Гаврилів («Маска і метафора: (Де)конструювання діалогічного мовлення і філософія метаморфози Еліаса Канетті», 2006), Ганни Мережинської та Тетяни Комінарець («Російська постмодерністська література кінця ХХ – початку ХХІ ст.: стильові модифікації та стратегії художнього пошуку (на матеріалі прози й драматургії)», 2007), Олени Переломової («Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект», 2008), Світлани Кочерги («Культурософія Лесі Українки: семіотичний аналіз текстів», 2010), Леоніда Рудницького («Світовий код українського письменства», 2010), Ярослава Поліщука («Ревізії пам'яті», 2011), Ігоря Лімборського («Світова література і глобалізація», 2011), Олександра Астаф'єва («Орнаменти слова», 2012).

Праця «Розкодування: літературознавчі розвідки» (Ужгород: В-во Олександрії Гаркуші, 2010. – 124 с.) Михайла Рошка органічно вписується у цей контекст. Важливо наголосити: в особі уродженця Закарпаття зійшлися іпостасі літературознавця, педагога вищої школи, журналіста, письменника. Творчий доробок лауреата літературної премії ім. Федора Потушняка охоплює, зокрема, збірки малої прози «Коли шепоче дощ» (1991), «Там, де немає жінок» (1993), «Кривавий місяць над Мінчелом» (1999),

містичну повість «Ревнощі з того світу» (2004). Відрадно, що за роман «Потойбічна суперниця» його удостоєно дипломом «Вибір видавців» конкурсу «Коронація слова 2009»).

Як на моє переконання, усі грані самореалізації М. Рошка гармонійно взаємодоповнюються. У своїй сукупності вони дали змогу науковцеві запропонувати читачеві у рецензованому дослідженні адекватну інтерпретацію змістових показників світобачення носіїв художнього слова різних епох та національних літературних систем. Йдеться про такі імена, як Олександр Пушкін (1799 – 1837), Федір Достоєвський (1821 – 1881), Антон Чехов (1860 – 1904), Леонід Андреев (1871 – 1919), Марія Кореллі (1855 – 1924), Вільям Голдінг (1911 – 1993), Вільям Фолкнер (1897 – 1962), Кен Кізі (1935 – 2001), Антуан де Сент-Екзюпері (1900 – 1944), а також Юрій Керекеш (1921 – 2007), Іван Чендей (1922 – 2005), Ласло Балла (1927 – 2010), Мирослав Доцинець, Оксана Забужко, Дмитро Кешеля, Сергій Федака.

Між закодованими реаліями та образами, мистецькими уявленнями названих представників російської, української, англійської й американської літератур пролягає вододіл. Однак, у реципієнта не виникає враження певної асиметричності залучених до розгляду творів письменників, на еволюцію яких мали вплив нерідко кардинально протилежні суспільно-історичні умови. Попри те, що праця не пронизана єдиним первинним задумом, цілісність та зв'язність аналізу М. Рошка забезпечується вдалою перекодифікацією або ж адаптацією традиційних культурних профілів у нову суспільну практику. До речі, містке визначення виокремленого поняття належить визначному українському літературознавцеві й досліднику текстових структур В. Марку. «Код, – наголосив він у монографії «Стежки до таїни слова» (2007), – це знак, зміст якого формувався, закріплювався в різних умовах і в різний час, він активізується й щоразу оновлюється в системі художнього тексту; це також позиція автора, яка втілюється в художньому світі твору і з якої автор пропонує читачеві сприймати створений ним світ; це умови, котрі прийняв/витворив читач, сприймаючи образи людей та обставин, відображені в художньому тексті; це, зрештою, ключ, яким дослідник відкриває сутність твору, інтерпретує його. Код слід шукати на перехресті тенденцій, які виникають унаслідок складної динамічної взаємодії акцентованих концептуально-стильових і жанротвірних чинників» (Марко В. Стежки до таїни слова. – Кіровоград: Степ, 2007. – С. 241). Така рецепція різножанрових літературних зразків спричиняє розширення сфери можливих варіантів тлумачення тексту.

Книжка «Розкодування» репрезентує добірку літературознавчих розвідок М. Рошка. Вона містить тринадцять матеріалів, з яких п'ять присвячено висвітленню розмаїтих аспектів визначального у доробку американського прозаїка Кена Кізі роману «Політ над гніздом зозулі» («One Flew Over the Cuckoo's Nest», 1962). Проблема гендерних стереотипів у літературі показана на прикладі прози К. Кізі та О. Забужко (с. 33–43). У зіставному плані розкрита також тема божевілля та божевільні у повісті «Палата № 6» А. Чехова та панорамному полотні «Політ над гніздом зозулі» К. Кізі (с. 44–56). Крім цього, М. Рошко детально розглянув а) функції оповідача (с. 57–66), б) поетику масової та народно-сміхової культур (с. 67–74), в) месіанські риси образу Макмерфі у згаданому романі (с. 75–81). Підвищена увага до творчості культового для покоління хіпі автора – не випадкова. Адже 2001 року М. Рошко захистив кандидатську дисертацію на тему «Особистість і «система» в романах Кена Кізі». До того ж, він отримав від митця кілька цінних листів, в яких К. Кізі поділився з дослідником секретами своєї творчої лабораторії. Доводиться пошкодувати, що письменник, хоч і

позитивно відгукнувся на запрошення М. Рошка відвідати Україну, не встиг з нього скористатися. У цьому зв'язку важливо, що вчений без надмірного пієтету спромігся зосередитися на виразненні самотності художньої світобудови К. Кізі у нерозривному поєднанні з декодуванням її мотивів та образів. При цьому обмеження одним твором американського митця не видається хибою. Адже мова йде про репрезентативний текст, в якому виразно заявлені позиції автора. За півстолітню історію сприйняття цей роман, екранізований 1975 року чеським кінорежисером Мілошем Форманом, засвідчив вироблення низки рецептивних кодів, нерідко контроверсійних. «Не в тім справа, – зауважив М. Рошко, – наскільки розповідь відповідає фактам, а в тім, наскільки вона впливає на читача (слухача). Таким чином, Кізі стверджує право автора на будь-яку вигадку, тільки б ця вигадка художньо виконувала свою функцію» (с. 66).

У статтях «Проблема «вбивства за переконанням» у прозі Л. Андрєєва як продовження традицій О. Пушкіна та Ф. Достоевського» (с. 3–14), «Лючіо Ріманець з роману М. Кореллі «Скорбота Сатани» як найближчий літературний посередник образу Воланда з роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» (с. 15–26) М. Рошку переконливо вдалося осмислити у порівняльному зрізі морально-етичні концепції митців (О. Пушкін – Ф. Достоевський – Л. Андрєєв; М. Кореллі – М. Булгаков), їхніх світоглядних уявлень і позицій, а відтак – розкодувати ключові концепти і міфологеми з проекцією на специфічні риси споріднених і неспоріднених літератур. Такі «коефіцієнти заломлення» (Е. Кассіпер) покладені і в основу студій «Релігійні мотиви в романі В. Голдінга «Володар мух» (с. 27–32) і «Неоміфологізм казки Антуана де сент Екзюпері «Маленький принц» (с. 82–95). Вони провокують читача розширити межі сприйняття національної традиції з урахуванням вічних тем і мандрівних сюжетів.

Видатний канадський учений Нортроп Фрай (1912 – 1991) у праці «Великий код. Біблія та література» (1982) влучно спостеріг: «Міфологія – це не *datum*, а *fatum* людського існування: вона належить до світу культури і цивілізації, які людина створила і успадковує...» (Frye N. *The Great Code. The Bible and Literature*. – New York-London: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1982. – P. 37). Суголосні акценти можна віднайти і на сторінках рецензованої книжки. Так, М. Рошко стверджує: «Важливою рисою сучасного інтелектуального роману є його здатність адресувати читача до інших художніх, філософських та релігійних творів, розширюючи таким чином своє семантичне поле. Таку здатність слід назвати семантичною валентністю художнього тексту, яка залежить від кількох факторів, серед яких чи не найважливішим є полісемантичність твору на всіх рівнях: лексичному, символічному, ситуаційному та рівні художніх образів» (с. 27). Твердження подібного типу постають спонукою для пошуку реципієнтом закодованих інформативних нашарувань у текстовій структурі: письменник вибудовує висловлювання з множинною смисловою основою, а читач, у свою чергу, її розшифровує.

Окремий блок книжки складають чотири статті під промовистими назвами: «Велика ріка, сповнена любові («Прирічанські характери» Дмитра Кешелі)» (с. 96–102), «Достоїнства і недоліки «Антології закарпатського оповідання ХХ століття» (с. 103–111), «Матрьошка, яблуко і плин свідомості: Постмодерністська проза Сергія Федяки» (с. 111–118), «Літературний супермен від Мирослава Дочинця» (с. 119–121). Тут зроблена спроба явити реципієнтові коди, стереотипи й образи, що властиві творчості знакових закарпатських майстрів слова. Йдеться про представників краю, який, «будучи невід'ємною частиною України, все-таки відчуває специфіку своєї історії та своїх традицій» (с. 98). Свого часу Рене Жюль Дубос (1901 – 1982) сформулював наступ-

ну тезу: кожна місцина має певну сукупність атрибутів, які визначають унікальність характеру її ландшафту і мешканців. Такою колоритністю позначені, зокрема, твори Д. Кешелі: «Колиска сонця» (1982), «А земля таки крутиться» (1985), «Пора грибної печалі» (1988), «Державна копоня, або Листи до пана Президента» (1993), «Госундрагоші» (1994), «Жіванський світ» (1997), «Збийвіч або ж кіна не буде» (1999), «Чим би не бавились пани, лем би не було війни» (2003), «...І в смерті були твої очі» (2004), «Осінь великих небес, або ж прирічанські характери» (2005), «Сяйвооке звірятко» (2010), «Пацаловська республіка, авадь Гойте, люди, кониць світа!: роман из народного жытя 1990-х годів» (2011). Самобутнього звучання цим текстам епічної форми надають стилістично забарвлене мовлення персонажів. Воно збагачене чисельними запозиченнями з угорської, словацької, чеської мов. Власне, цей засіб широко використовується сучасними закарпатськими прозаїками (А. Дурунда, Р. Солило, В. Вовчок, П. Ходанич, В. Басараб, М. Дочинець, М. Рошко). Дослідник переконливо розкриває іронічно-підтекстовий код, що творить ще одну стильову ознаку письма Д. Кешелі. «Велику роль, – робить акцент М. Рошко, – у художній системі «Прирічанських характерів» відіграє народний анекдот. Повість майже всі із сміховинок: історичних, соціальних, побутових та ін. Правда, зводити твір до жанру «Повість в анекдотах» було б спрощенням – не менш важливу функцію у ньому відіграють епічне та ліричне начала» (с. 98). Саме ця іронічність служить імпульсом для пошуку в кожному образі повісті Д. Кешелі прихований сенс.

Увагу М. Рошка привернула увага закодованість мистецької манери Сергія Федаки, його побратима по літературному гуртку «Тризуб». У матеріалі, присвяченого інтерпретації моделей постмодернізму у збірці оповідань «Яблуко від Єви» (2005) С. Федаки, М. Рошко слушно виокремлює компонент ігрової стратегії: «Усе це – постмодерністська гра автора зі свідомістю як текстом, з текстом, як свідомістю, де дійсність і уява віддзеркалюють одне одного, вже не розберешся, що є віддзеркаленням, а що дійсністю, і всюди – дзеркало, гра, перевернутість, усе навиворіт...» (с. 113). Загалом висновується думка: С. Федака виступив письменником-новатором, а його майстерність виявилася в оновленні змістових і формальних чинників малої прози.

За законами «карнавальної свободи» (М. Бахтін) М. Рошко охарактеризував «перший закарпатський бойовик» – роман «Лис у винограднику» (2010) М. Дочинця. Йдеться про гумористичну націленість, що підтверджує, приміром, наступна розлога цитата: «Автор також нашпигував роман енциклопедичними знаннями, яких у його авторській голові не бракує: герої розповідають один одному відомості про князя Корятовича, неандертальців, євреїв Мукачева, рецепти випічки тортів, приготування горців, оздоровлення травами, фруктами, джерельною водою, вирощування винограду, смакування вина, пограбування ювелірного магазину, торгівлі дитячими органами, виживання у в'язниці, на війні в Афгані, і дуже багато чого ще. Тобто усім, що носить у голові мудрий автор. Тих мудростей так багато, що іноді в читача виникає бажання, щоб автор менше знав. Отже, хто хоче подобатися жінкам, бути здоровим і сильним, довго жити і багато знати – читайте роман Мирослава Дочинця «Лис у винограднику». Не пожалкуєте» (с. 120–121). Доцільно наголосити: гумор М. Рошка не має їдконого наповнення. Такий прийом радше постає поштовхом до усвідомлення реально існуючих істин на тлі образів-знаків, які М. Дочинець з винятковою художньою силою перекодує крізь призму масової культури.

Дещо порушує структурний лад книжки М. Рошка розвідка «Достоїнства і недоліки «Антології закарпатського оповідання XX століття», оскільки має характер

рецензії. Йдеться про оцінку ошатного видання, що побачило світ в Ужгороді 2002 року. Воно укладене Петром Ходаничем, тогочасним головою Закарпатської обласної організації НСПУ. Антологія ознайомлює шанувальника малої прози з творами 39 письменників, головно уродженців Срібної Землі. Таким чином, вона забезпечує ширшу поінформаність про літературну діяльність членів Товариства українських письменників і журналістів Підкарпатської Русі (1919 – 1944) та Національної спілки письменників України (1945 – 2000). До слова, М. Рошко також має досвід в упорядкуванні книжок аналогічного типу: «Джинсове покоління: пострадянська література Закарпаття» (2007), «КОРЗО: альманах сучасної літератури Закарпаття» (2008), «Поетичні шедеври ХХ століття: суб'єктивна антологія добірної зарубіжної поезії: погляд з центру Європи» (2011). Слід увиразнити ще один факт: науковець з міста над Ужем у зазначеному огляді не зупинився виключно на задокументуванні розмаїття художніх явищ у малих епічних жанрах з-під пера закарпатських творців, але й, зокрема, з'ясував особливості оповідань «Чайки летять на Схід» та «Березневий сніг» І. Чендея.

Завдання перекодування художніх концептів – злободенне. Тому слід вітати появу праці «Розкодування». Вона сприяє відкриванню нових смислів, верифікацію яких запропонував реципієнтові М. Рошко. Тому вірю, що видання віднайде свого зацікавленого читача. А його автору напередодні досягнення полудня віку прагну побажати й надалі успішно утримувати баланс між потягом до написання художнього твору, з одного боку, та літературознавчої студії – з іншого.

Статтю подано до редакції 05.03.2014 р.